

KÜRESEL SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNDE YENİ BİR EKONOMİ ETİĞİNİN ÖNEMİ

prof. Dr. Nejat Bozkurt

Her toplum bir yandan insan soyunun bir kesimini oluşturmakta ve yeryüzünün olası ve olanaklı çöküşüne katkıda bulunmaktayken, öte yandan da geleneksel bilgeliğin zenginliğine sahip olarak yeni değerler yaratma potansiyelini taşır. Dünyamızın yaşamakta olduğu çeşitli krizlerin ışığında yapılan yeni küresel ekonomi için yeni bir etiğin temellendirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Sürdürülebilir bir ekonominin kurulabilmesi yeni bir gelişme kültürü ve etiğine bağlı bulunmaktadır. Yeniden yapılanma bağlamında kurulan bir dünyada başlıca sosyal, ekonomik ve kültürel seçenekler karşımıza çıkmaktadır. Bu yazıda küreselleşmenin etik bir temele dayanan ekonomik boyutunu irdelemeyi deneyeceğim. Küresel bir ekonomi için evrensel etiğin temel koşulları neler olabilir? Bugün Kapitalizmle ilgili büyük bir sorun vardır ki o da sınırsız ve kontrolsüz bir üretim ve tüketimdir. Serbest piyasa koşullarının egemen olduğu dünyanın bir kesiminde gereksinimden çok üretim fazlası varken, öteki kesiminde gereksinime cevap vermeyen yetersiz üretim yapılmaktadır. Toplumsal etiğin kurucularından sayılan **Friedrich Engels**, "*Doğanın Diyalektiği*" adlı yapıtında, daha 19.yy'da şunları söylüyordu: "*İnsanların en önemli tarihsel etkinliği, onları hayvanlıktan insanlığa yükselten, bütün öteki etkinliklerinin maddi temelini meydana getiren etkinlik, yaşama gereksinimlerinin üretimi, yani bugünkü toplumsal üretim, kontrol edilmeyen güçlerin*

tasarlanmamış etkilerinin karşılıklı hareketine bağlı bulunduğu, tasarlanmış amaca pek seyrek hallerde ulaşıldığı, çoğunlukla bunun tam tersi gerçekleştiği sürece karşılaştıklarımızdan başka türlü olamaz. En gelişmiş sanayi ülkelerinde doğa güçlerini irademiz altına aldık ve insanların hizmetine verdik; böylece üretimi sonsuz misline çıkardık, öyle ki, bir çocuk şimdi eskiden yüz yetişkinin ürettiğinden fazla üretiyor. Sonuç ne oldu? Kitlelerin aşırı derecede çalışması ve sefaleti artıyor ve her on yılda bir, büyük bir çöküntü oluyor. Darwin, serbest rekabetin, yaşama mücadelesinin, iktisatçıların en yüce tarihsel başarı diye kutladıkları mücadelenin hayvanlar imparatorluğunun normal durumu olduğunu kanıtlarken, insanlar konusunda, özellikle de kendi yurttaşları konusunda ne kadar acıklı bir hiciv yazdığını bilmiyordu. Ancak üretimin ve dağıtımın planlı olduğu bilinçli bir toplumsal üretim düzeni, Üretimin insanlar için genellikle belirli ilişkiler yönünden yaptığı gibi, insanları toplumsal bakımdan geri kalan hayvanlar dünyasının üstüne çıkarabilir. Tarihsel gelişme böyle bir düzeni her gün biraz daha zorunlu, biraz daha olanaklı hale getiriyor. İnsanların, onlarla birlikte bütün etkinlik dallarının, özellikle de doğa biliminin, daha önceki her şeyi koyu gölgeler içinde bırakacak bir gelişme göstereceği yeni bir tarihsel çağ onunla başlayacak. "

Örnekle günümüzde uluslararası mali sermaye her ne pahasına olursa olsun büyümek için kendi ülke sınırları dışına çıkarak ve serbest rekabet anlayışını zorlayarak gelişmekte olan ülke pazarlarına ya da borsalarına girip, kâr düzeyi en yüksek noktaya geldiğinde de ayrılarak büyük kazanımlar elde etmektedir. Böylece gelişmekte olan ülke pazarlarından büyük sermaye transferleri gerçekleştirerek o ülke

ekonomilerini küçültmektedir. Büyük ekonomilerin küçük ekonomileri güçsüzleştirmeleri, bu haksız ve adaletsiz yarış daha ne kadar sürebilir? Bunun yanında şu soruları da sorabiliriz: Dünya toplumlarının güvenliği ve esenliği bakımından sınırsız büyüme mi, yoksa dengeli ve akılcı yapılanmak mı önceliklidir? Sınırsız üretim ve tüketim dünya kaynaklarının da yakın bir gelecekte yok olmaları demek değil midir? Kişilerin ve toplumların, gereksinimlerine göre kendilerini sınırlamaları bir erdem sayılmaz mı? Bu durumda Kapitalizmin sınırsız kâr maksimizasyonu eğilimi frenlenerek insan faktörünün makul talepleri öne çıkarılamaz mı? Küresel ekonomiyi yaşama geçirilmiş etik değerlerin temelleri üstünde kurmadıkça insanlığın mutluluğa erişmesi çok güç görünmektedir. Bilindiği gibi tüm insan eylemlerini belli amaçlar ve kurallar doğrultusunda yönlendirmek etiğin işlevidir. Her ne kadar bir yaptırımı bulunmasa da insanlar ve toplumlar ahlak dışında yaşayamazlar. Bu nedenle insanın ilgi alanına giren her şeyin bir etiği bulunur; bilim ve teknolojinin etiği olduğu gibi , siyasetin ve ekonominin de etiği vardır. Etik niye bu kadar Önemlidir ? Çünkü bizler 21. yüzyılı , 20. yüzyılın etik değerleriyle yaşayamayız da ondan. Bireyin etiğinden değil, toplu halde yaşayan insanın, yani kişinin etiğinden söz edilebilir. Çünkü etik, karşılıklı ilişkilerle ortaya çıkan, bireyi ve toplumu birlikte gözeten, insan davranışlarını düzenleyen bir normlar, ilkeler ve kurallar bütünüdür. Canlılar içinde yalnız insan bir etik varlıktır (homo ethicus) ; yapıp etmelerine amaç ve kural koyan, kendi başına koyduğu ilkeleri yine kendisi uygulayan sınırsız Özgür değil, özerk bir varlıktır o. Toplum içindeki eylemlerinin başında gelen üretim ve tüketimin de etik kurallara bağlı olması doğaldır. Bu bakımdan uygulamalı etiğin ön sıralarında yer alan

ekonomi etiği çağımızda büyük bir öneme sahiptir. Bağnaz , ayrılıkçı, yan tutan olmayan ; küresel boyutta araştırma ve eğitime kendisini adayan böyle bir ekonomi anlayışı ,uğraştığı her konuya dürüst ve doğrucul bir biçimde yaklaşır . Yaptığı her işlemde sorumluluğu ve açıklığı gözetir; her ilişkisinde ise eşitliği ve hakseverliği önde tutar. Her bireyin onurunun saygıdeğer ve önemli olduğunu kabul eden ve insanlığın her durumuna merhamet ve derin bir ilgiyle yaklaşan ekonomi etiği çağımızın önde gelen kurumları arasında yer almaya adaydır.

Küresel sivil toplumun doğmak üzere olduğu günümüzde insanlık için temel sınav, kültürel farklılıkları olduğu gibi , halkların ve ulusların birbirlerinden ayrılan yanlarını da koruyarak birliği ve bütünlüğu sağlayıp sağlayamayacağı sorundur. Böyle bir birlik ve bütünlüğe de ancak tüm insan değerlerini,özellikle de tüm insan haklarını tanıyarak ulaşılabilir. Bu hakların çok sıkı bir biçimde belirlenmiş olması ve belli başlı yükümlülüklerden daha fazla şeyler içermesi gerekir. İşte burada felsefeye çok önemli bir görev düşmektedir, o da dengeli ve adil bir dünya toplumunun ilkelerini ve temellerini geliştirmek ve çağımızın gerçeklerini tam olarak yansıtabilecek insancıl bir dünya görüşü ile küresel bir bilinci formüle edebilmektir. Eylemlerimizin hepsi giderek bu küresel değerlerin bilgisi üstünde temellendirilmelidir. Çağdaş küresel sorunların önemli bir kısmının bilim ve teknolojiadaki ilerlemenin sonuçlarından kaynaklandığını hepimiz biliyoruz. Hâlâ dünyamız için bir tehdit olma özelliğini koruyan küresel nükleer savaş, ekolojik dengenin bozuluğu, planlanamayan nüfusun hızlı artışı, aşırı üretim ve gelişmiş Batı'nın aşırı tüketimi sonucunda dünyadaki doğal

kaynakların tükenme sınırına gelmesi, bölüşümün adaletsizliği ve zengin ile yoksul ülkeler arasındaki uçurumun giderek büyümesi, salgın hastalıkların insanlar için yakın bir tehdit oluşturması ve küresel ısınma gibi konular bu sorunların en önemlileri arasında sayılabilir. Bütün bu sorunları görünce insanın hemen aklına, **G.W.F.Hegel'in** Tarih Felsefesi'nde kullandığı terimle, acaba insanlık "*aklın hilesine*" (*List der Vernunft*) mi kurban oluyor diye sormak geliyor. Bunlar daha önceki yüzyıllarda hiç karşılaşılmamış , birbiri içine girmiş sorunlardır ve bu sorunların çoğunun nedeni bir bakıma pedagojiktir. Çünkü küresel sorunların ortaya çıkışındaki rolümüzü sahneye koyan onun arkasındaki beş yüz yıllık eğitim anlayışıdır. Bilginin güç verdiği benimsenirken onun yıkıcı da olabileceği; doğa, savurganca gereksinimlerimize yanıt vermeye zorlanırken bunun da bir sonunun olabileceği hep göz ardı edilmiştir. Bu sorunların üstesinden gelebilmek için bazı çabalarda ve acil girişimlerde bulunulmuşsa da bugüne değin mütevazı bazı sonuçlardan başka bir şey elde edilememiştir. Oysa önemli kararların alınması ve bütün dünyada uygulamaya geçilmesi zamanı çoktan gelmiştir. Olumlu çözümler bulma denemelerimizde yanlış yönde gittiğimizi düşündürecek bazı ciddi sebepler de vardır. Çabalarımızın nedenleri değil, sonuçları etkiliyormuş gibi göründüklerini söyleyebiliriz; ormanla değil ağaçla ilgileniyor gibiyiz. Bu yüzden bazı güçlüklerin üstesinden gelsek de beklenmeyen yeni sorunlar ortaya çıkarmaktayız. Tıpkı bahçedeki zararlı bitkilerin köklerine dokunmadan yapraklarını yolmak suretiyle onların yeniden daha güçlü biçimde büyüdüklerini görüp şaşmamız gibi. Demek ki etkili bir başlangıç için atılacak ilk adım küresel sorunlarımızın köklerini arayıp bulmaktır. İşte böyle bir başlangıç , insanın öteki insanlarla ve

Çevreyle ilişkisinin temelinde yatan etik değerlerin ele alınmasıyla sağlanabilecektir.

Son çeyrek yüzyılda bilim ve teknoloji, daha önceki çağlarda olduğundan çok daha ani ve hızlı biçimde insan yaşamını değiştirdi. 20.yy'dan önce bir ulusun alışkanlıkları, normları, değerleri ve toplumsal ilişkileri dış etkilere karşı dirençliydi ve tutucu bir özelliğe sahipti. Bilim ve teknoloji başta olmak üzere öteki etmenlerin de baskıları altında, özellikle bir ulusun ekonomisini etkileyerek modern dünya giderek daha küresel çağdaş dünyamıza dönüşmeye başladı. Bu dönüşüm sürerken de insan varlığının her yönü değişim gösterdi. Örnekle ulusal sınırları aşan şirketler, ülkeler arasındaki ticaret alanını küresel bir ortak pazara, sınırsız bir piyasaya çevirdiler. İletişimdeki gelişmeler, hızlı ve ulaşım boyutunu artırırken, sosyal ilişkilere ayrılan zamanı kısıtlayarak, enformatiğin ortak uzayını yarattılar. Tinsel ve bilişsel yaşamımızdaki değişimler de kültür, bilim ve siyaset alanındaki bu değişimlerle el ele gitti. İşte insan varlığını pek çok bakımdan etkileyen bu dönüşümler, içinde insanların birbirlerine karşı daha bağımlı hale geldikleri daha küçük bir gezegen yaratmışlardır. 20.yy'ın sonundaki bu hızlı dönüşümler , Orta ve Doğu Avrupa ile Sovyetler Birliği'ndeki değişimleri de anlamamıza yardım eder. **Karl Popper'in** kullanmış olduğu bir terimle "*Kapalı toplumlar ve totaliter rejimler*", kendilerini başkalarından ayırmak için özel bir çaba harcadılar. Ne var ki öteki ülkelerden bu soyutlanma politikası, ülkeyi ve halkını küresel karşılıklı bağımlılıktan bir uzaklaştırma girişimiydi. Batı'nın "*Açık toplumları*" ise, bilim ve teknolojiye ilerlemelerle birlikte ortaya

çıkan dönüşümlerden en iyi biçimde yararlanmasını bildi.

Sosyal, politik ve ekonomik değişimlere yol açan küresel karşılıklı bağımlılığın baskılarına karşın dünyamız Kuzey-Güney, gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler diye ikiye bölünmüştür ve iki grup arasındaki bu uçurum giderek büyümektedir. Kronikleşen "*negatif bir dinamizm*" ile karşı karşıya bulunmaktayız. Çağdaş düşünürlerden **Immanuel Wallerstein**, "*Le Capitalisme historique*" adlı yapıtında , küresel bir fenomen olan Kapitalizmin beş yüz yıldır gezegenimizin her yanına aynı boyutta olmasa da yayıldığını ve günümüzde tarihsel sınırlarına ulaştığını savunmaktadır. Gezegenimizdeki altı milyar insandan "*altın milyar*" olarak adlandırılan yalnız bir milyarı kaliteli bir yaşamın güvencesini sürdürebilmekte; geriye kalan gezegenimizin çoğunluğu ise fakirlik sınırları içinde yaşamakta ve kendileri için daha iyi bir gelecek görememektedirler. Birleşmiş Milletler'in sayısal verilerine göre küreselleşmenin egemen olduğu son on yılda beş milyona yakın insan bölgesel savaşlarda Öldü. Dünya nüfusunun yarısı olan üç milyar insanın günlük geliri iki doların altında ve dünyadaki askeri harcamalar sekiz yüz milyar doları aşmış durumda. Kalkınmış ülkelerin dünya silah satışındaki payı ise yüzde doksanın üstünde. Yine BM verilerine göre, en yoksul ülkeler grubunda 1990'da otuz altı ülke varken, 2000 yılında bu sayı kırk sekize yükselmiş. Çok Uluslu Şirketler'in doğrudan gerçekleştirdiği yabancı sermaye yatırımları 865 milyar dolara çıkarken, bu yatırımlardan Batı'ya 700 milyar dolar, tüm Afrika'ya ise yalnız 10 milyar dolar düşmüş. Dünya Bankası verilerine göre, dünya nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan düşük gelirli ülkelerin milli

gelirleri toplamı dünya toplamının yüzde altısında kalırken , dünya nüfusunun altıda birini oluşturan gelişmiş ülkelerin payı yüzde seksene erişiyor. Dünyanın en zengin iki yüz kişinin sahip olduğu toplam servet yeryüzündeki yoksul 2.5 milyar insanın toplam gelirinden fazla. Bu en zengin iki yüz kişinin yüz on ikisi Amerikalı. Dünyanın en zengin üç Amerikalı patronunun servetlerinin toplamı, en yoksul kırk sekiz ülkenin servetinin toplamından yüksek. Dünyadaki seksen dokuz ülke, son on yıl içinde yirmi üç kat yoksullaştı. En yoksul seksen üç ülkenin son yedi yıl içinde ödedikleri dış borç faizi, ana paranın beş katına ulaştı. Her yıl açlık yüzünden dünyada otuz sekiz milyon insan ölmekte. Küremizdeki bu çarpık işleyişi ve bozuk dengeyi, ortaya çıkan sorunları hiç değilse en aza indirmek için yeryüzündeki topluluklar bir araya gelerek ortak bir sorumluluk bilincini ve ortak bir kaderi oluşturma eğilimi içine girmelidirler. Böyle bir gerçekleşme sonucunda ortak sorunlarımızın üstesinden gelmeye çalışma ve tartışma için sorumluluğun paylaşılması ve hiç kimsenin bu katılımcılıktan kaçmaması önemli bir ilk adım olacaktır. Çeşitli topluluklar kendi aralarındaki farklı yaşama standartlarını sürekli genişleterek hedeften uzaklaşmayı cesaretlendiren ulusal politikalarına bağlı kalmayı sürdürürlerse, dünyanın bu bölünmüşlüğü de sürecek ve küresel sorunlar ağırlaşarak daha da büyüyecektir. Sosyoekonomik eşitsizliğin hep böyle sürüp giden bu durumu, farklı toplulukların küresel bir karşılıklı ilişki kurmalarına da ciddi bir engel oluşturmaktadır. Adil ve hakça dengelenmiş, karşılıklı bağımlı bir toplumlar düzeni gerçekleştirilebilir mi? Yoksa bu tarih boyunca sürmüş boş bir hayal midir? **Immanuel Kant'ın "Sürekli Barış"ındaki "Bir dünya topluluğu ideali"** acaba bir idealden gerçek bir topluma

dönüşebilecek mi? Günümüz açısından bu sorulara verilecek yanıtlar hiç de olumlu görünmüyor .

Çağdaş dünyamız hâlâ egemen devletlerin karmaşık bir geçit resmini sunmaktadır. Bu devletlerden bazıları zengin ve başarılı; onların sosyoekonomik gelişiminde çoğunluk ümitsiz biçimde arkadan gelmekte. Hemen hepsi ulusal egemenliklerini savunmada görülmemiş bir çaba içine girmişler ve özellikle de ulusal çıkarlarını temelde yer aldığı politikalar yürütülmekte. Dünyayı yeniden kavrayış tarzımızda ise, böyle ulusal bir yaklaşım kabul edilemez. Çünkü küresel bir karşılıklı bağımlılığın tanınması, toplumsal ve çevresel ilişkiler arasındaki dengenin sürdürülebilmesi; insanların yaşamlarını devam ettirmeleri ve ilerlemeleri için en önemli koşullar olmuşlardır. Başka deyişle öyle görünüyor ki verili koşullarımız bize bir seçme hakkı tanımadan bizleri terk ediyor ama , aynı zamanda da eylemlerimizin bir eşgüdümüne, amaçlarımızdaki bir birliğe ve dünyamızdaki ulusal ayrılıkçılığı aşmaya doğru bizleri yönlendiriyor. Böyle bir ulusalcılığın aşılması sırasında göz önünde bulundurulması gereken çeşitli uluslar ve halklar arasında varolan kültürel geleneklerin farklılıklarının tanınması ve kabul edilmesidir. Bilim ve teknolojinin yarattığı çağdaş dönüşümler örtük biçimde daha önceki dönemlerde bilmezlikten gelinen farklılığı tanıma ve sayma buyruğunu taşırlar. Ancak bu buyruğun yerine getirilmesi çok güçtür; çünkü varolan sosyoekonomik ve politik istikrar, askeri güçlerce desteklenen uluslararası ekonomik karşılıklı bağımlılık üzerinde temellendirilmiştir. Uluslararası karşılıklı bağımlılığın kurulması için askeri silahlanmanın sürdürülmesi insanlığı pek yakın bir felaketin kıyısına getirmiştir. Bununla birlikte güç ya da buyruk

yargısı temeli üstünde farklılığa saygı gösteren bir değerler sisteminin dayatılması düşünülemez. Sosyal ilişkileri uygar bir biçimde düzenlemenin yalnızca iki yolu vardır; bunlar da moral ve yasadır. Ancak moral gelişme ile yasal süreçler, gelişmeleri için zaman alırlar ve çok yavaş yenilenirler. Buna karşılık bizler sahip olduğumuz zaman içinde hemen burada ve şimdi (sic et nunc) yanıt vermek gereğini duyarız. Aldatıcı görünüşleri besleyerek değil, nükleer silah depolarımızın kullanımını ve üretimini yasaklamak ya da devre dışı bırakmakla ancak güvenliğimizi garanti altına alabiliriz. Bu tür eylemler atılması gereken zorunlu adımlar olsa da bizleri tehlikeli durumumuzdan uzaklaştırmakta yeterli değildir.

Çağımız insanı yalnız nükleer bir yüzyılda yaşamakla kalmıyor, ama aynı zamanda kendisini küresel boyutta ortadan kaldıracabilecek daha pek çok sayıdaki olasılıkların bulunduğu bir dönemin içinde de yer alıyor. Örnekle gezegenimizin atmosferindeki ozon tabakasında giderek genişleyen bir deliğin varlığı ve buna bağlı olarak dünyamızın çölleşmesi, besin üretiminin düşmesi ve bazı kıyı bölgelerinin sular altında kalması; kimyasal ya da biyolojik savaş veya terörizm olanağı; nükleer güç merkezlerinin kapatılması sonucunda ortaya çıkabilecek nükleer savaştakine benzer durumlar; silahlanmanın artarak yaygınlaşması vbg. Nükleer silahların ortadan kaldırılması için çalışılırken şu an için köklü ve tümünden bir çözümün bulunamadığını da bilmemiz gerekir; bu yüzden de insanlık için güvenli bir gelecekte ne yazık ki henüz söz edemiyoruz. Yaşamımızı sürdürebilmemiz için hâlâ bilim ve teknolojiye bağımlı olan bizlerin, varlığını sürdüren bu yanlış ve tehlikeli gidişin dayandığı zararlı tekniklerin bilgisini ortadan kaldırmamız da,

insanların birbirlerini askeri ve sosyoekonomik bakımdan yok etmelerine, çevreye zarar vermelerine bir biçimde engel olmamız gerekir. Girişeceğimiz öncelikli işler arasında yeni bir ahlak anlayışının temellerini atmak, adalet ve barış temelinde sürdürülebilir sosyal, politik ve çevresel ilişkiler kurmak olmalıdır. Bu hedefe ulaşabilmek için kendimizi ve dünyamızı yeniden yorumlamaya, anlamaya ve yeniden değerlendirmeye gereksinim duymamız ve davranışlarımızı ve değer yönelimimizi değiştirmemiz gerekmektedir. Çünkü varlığımızla her birimiz yaşadığımız çevreyi ve dünyamızı etkilemekteyiz. Bu nedenle küresel düşünmek zorundayız ve bu bizler için geçerli tek akıllı yoldur. Ancak unutmamalıyız ki sorumluluk güçle birlikte gitmektedir. Bir an için düşünelim: Bir kişi, ulus ya da şirket, insanın acı çekmesine ya da onarılamaz çevresel hasarlara neden oluyorsa, gerçekten başarılı sayılabilir mi ? Başarının daha modern ve tamamlanmış bir modeli insanlığın gönencini, mutluluğunu, özgürlüğünü olduğu gibi bütün canlılarıyla yeryüzünün ekolojisini gözetmek olmalıdır. Geleneksel değerlerimizi de koruyarak bunlara çağın gereksinimlerine uygun yeni değerler katmamız bir zorunluluk haline gelmiştir. Değerlerimizin odağında küçük bir yeryüzünde geniş bir aile olarak hepimizin yaşadığı düşüncesi yer almalıdır. Tüm insan değerleri insanın iyiliğini ve mutluluğunu amaçlamalı, bunun için yapılması gerekenleri yansıtmalıdır. Çünkü yeryüzü dışında hiç değilse şimdilik gidecek başka bir yerimiz yok ve varoluşumuzun bu müthiş yanını değiştiremeyeceğimiz gibi görünüyor.

O halde yapabileceğimiz ve yapmamız gereken, "*Üstün insan*" etiğinin kurucusu **Friedrich Nietzsche'nin** dediği gibi, bütün

değerlerimizi gözden geçirip yeniden değerlendirmek olmalıdır. Yönelimi küresel boyutta olan bir ahlaklılığı, tüm canlıların yaşama hakkı olduğunu ve sürdürülebilir bir çevrenin varlığını korumayı savunan bir ahlaklılığı (moralite) geliştirmek amaçlanmalı; bu anlayış uygun biçimde uluslararası yasalara geçirilmelidir. Bu durumda insan haklarına ilişkin yasalar çok önemli bir yere ve işleve sahip olacaktır. Bu yasaların en önünde geleni de farklılığı ve başka olanı , yani ötekilerini saygı duyarak benimseme tutumu ile küresel gidişin durumunu anlamayı kolaylaştıracak bir eğitimin herkes tarafından özgürce yapılabileceğini dile getiren yasadır. Bütün insanlar kendilerini tek bir dünyanın sakinleri olarak görmeli ve buna uygun biçimde eylemde bulunmalıdırlar. Bu yüzden de bütün ulus devletler, geleneklerine, inançlarına ve değerlerine karşın yeryüzündeki tüm yaşamı korumak için insanların ortak çıkarlarına öncelik tanımak zorundadırlar. Kimse insanlığın ya da gezegenimizin kaderini kesin olarak önceden göremez, bilemez ve tahmin edemez. Ancak gezegenimizdeki yaşam koşullarını etkileyebildiğimiz oranda her birimiz küresel değerleri bilmek ve bu değerlere göre davranmak sorumluluğunu taşımaya hak ederiz. Şimdi yazımızın başından bu yana ortaya çıkan küresel etiğin temel ilkelerini sıralayabiliriz: Uluslararası yasalarda yansıtılacak olan küresel adalet; Kendinden önce toplumu düşünme kültürünün yaygınlaştırılması ve toplumsal sorumluluk bilincinin egemen kılınması; Çevreyi üstünde yaşayan tüm canlılarıyla birlikte koruma ve kollama bilincinin üstün bir değer olarak benimsenmesi; "*Bütün*" için karşılıklı bağımlılık ve sorumluluk anlayışının öne çıkarılması ; Yaşanılan ortama her yanıla duyulan derin saygı ve bağlılık. İşte bu

ilkeler küresel etiğin ilk elde sayılabilecek temel değerleridir. Bu değerlere ekonomi etiğinin değerlerini de katmamız gerekir.

Sosyal etiğin bir alt alanını oluşturan ve iyi bir yaşamın etik ilkelerini verimlilik, yararlılık artırımı ve değer yükseltme gibi iktisadi eylemin talepleriyle birleştirmeye çalışan ekonomi etiği, günümüzde sırf kendi amaçları doğrultusunda ilerleyen bir ekonomik büyümenin sonucu olarak yaşadığımız çevre kirliliği, zenginler ile fakirler arasındaki açığın giderek büyümesi, silahlanma yarışı ve bitmeyen savaşlar ve benzerleri gibi pek çok kötülüğü önlemek üzere adil, barışçı ve paylaşımcı bir ekonomik düzen için yeni bir model talep eden ve giderek yükselen eleştiri seslerine kulak vermek zorunluluğunu duymuşumdur. Bu bağlamda, bireylerden yalnızca kendi çıkarının ötesinde, yani en üst düzeyde kâr ve kazançta ulaşma amacı ötesinde, genel toplumsal pratiği göz önüne almaları ve ekonomik davranışının özeleştirisini yaparak düşünmeleri istenmektedir. Bu bağlamda işletmelerin de işletme etiğine uymaları şarttır; böylelikle işletmelerin hem kendi bünyesinde çalışanlara (yönetim biçimi, idarecilik, çalışanların kararlara katılması, performanslarının değerlendirilmesi), hem müşterilere (malların kalite ve fiyat olarak adil olması), hem de rakip firmalara (rekabet koşulları , rekabet davranışı) karşı sorumluluklarını yerine getirmesi sağlanacak; aynı zamanda da mal üretiminin zararlı yan etkilerini olabildiğince azaltması ve olumsuzlukların kaynağını sorgulayan ilkeye göre davranması mümkün olacaktır. Örneğin ticaret savaşımı, başkasının ürettiğinden daha çok "*istenen*", "*talep edilen*" ve "*aranan*" mal üretmekle kazanılabilir. Bir malın "istenilirliği" ise öncelikle ne kalitesiyle, ne fiyatıyla, ne de onun üretimine harcanan

emekle doğrudan orantılıdır. İşte bu dolaylı ilişki "*arz-talep*" arasında başka ne gibi değer ve etmenlerin bulunduğunu sormamıza yol açar. Çağdaş ekonomi etikçilerinden **Peter Koslowski**, **Immanuel Kant**'ın ikinci kritiğindeki (*Kritik der praktischen Vernunft*) ünlü etik ilkesinden yararlanarak kendi ekonomi etiğine ilişkin yasayı formüle etmiştir. Önce **Kant**'ın yasasını görelim :

"Öyle davran ki senin istencinin (iradenin) maxim'i her zaman genel bir yasanın ilkesi gibi geçerli olabilsin ."

Peter Koslowski'nin , "*Prinzipien der ethischen Ökonomie*" ve "*Ethik des Kapitalismus*" adlı yapıtlarındaki formülü ise şöyledir :

"öyle davran ki ekonomideki tutumun ekonominin çifte görevine uygun olsun; hem insanlara gereksinim duydukları malları en ekonomik yoldan sağla, hem de insan pratiğinin ve kendini gerçekleştirmenin temel alanı oluşabilsin ."

Günümüzde ekonomi etiği içinde ayrıca şu özel konular tartışılmaktadır: Ekonomik ve etik değer kuramları; Ekonomik iktidar ve gücün sınırlandırılması olanakları; Ekonomik ve etik mal üretme öğretisi; Serbest pazar ekonomisi içinde etik yükümlülükler Amaç-rasyonel ve teknokratik faaliyetlerin meşruluğu; Ekonomik ve ahlaki yetkinlik; Özgürleştirici sosyal politikalar.

Çağdaş ekonomi etiği uygar diye bilinen Batı dünyasının yaşadığı derin ve dramatik değişimlerin bir dayatması sonucunda kendini yenileme gereksinimini duydu. Batı uygarlığının yaşadığı krizin

intellektüel kaynakları ortaya konulduğunda bilim ve teknolojinin yeni bir etik anlayışla temellendirilmesinin zorunluluğu da gün yüzüne çıktı. Çünkü doğanın en derinlerine değin sokularak bilgilenen ve siyaset ile pazar güçlerince yönlendirilerek ileriye götürülen modern teknoloji, insan gücünü bilinenin ya da önceden hayal edilmiş olanın ötesine taşımıştır. Bu, madde üstündeki, yeryüzündeki yaşam üstündeki ve insanın kendisi üstündeki bir güçtür ve giderek artan bir hızla büyümektedir. Modern bilim ve teknoloji daha önce bilinen her şeyden köklü bir ayrılışın ifadesidir; insanlık ve doğa arasındaki dengeyi de uzun erimli, birikerek artan, geri döndürülemez ve gezegensel boyutta bozmuştur. Yeryüzünün biyosferini sürekli değiştirmiş, bizim "*yaşam*" ve "*ölüm*" tanımlarımıza meydan okumuştur. Kısaca "*değerleri olmayan bir özgürlük*" yaratılmıştır. Bilindiği gibi geleneksel etik, eylemlerimizin etkilerinin sınırlı olduğunu kabul eder. Oysa bütün bunlar modern bilim ve teknoloji ile değişmiştir. Bu anlayışa göre doğa bir makinadır ve doğanın kendi için bir amaç olduğu görüşü yadsınır. Kendimize önem verebiliriz, ama ait olduğumuz daha geniş bir değerler sistemi yoktur. Sonunda insanlar kendi uydurmalarının nesneleri olup çıkmışlar, biyoteknofojinin tasarımlarına göre biçimlenmişlerdir. İşte çağımızın yaşadığı kültür krizi, içine düşülen bir tür nihilizmden kaynaklanmaktadır. Tutarlı bir "*İnsanlık imgesi'nden* yoksun bulunmamız, şu temel etik soruya yanıt vermemizi güçleştirmektedir: İnsanlığın ve gezegenimizin uzak geleceğine niçin özen göstermeliyiz?

İnsanlığın geleceğine itina gösterme, üretimde ve yıkımda çok güçlü bir duruma gelmiş olan teknik uygarlık çağında, kolektif insan

eyleminin başta gelen görevidir. Gösterilecek bu özen gezegendeki bütün doğanın geleceğini kapsamak zorunda olduğu gibi , insanın kendi geleceğini de zorunlu biçimde içerir. Dünyanın sanki sonunun geldiğini andıran bir durumla karşı karşıyayız; yani olayları kendi akışına bırakırsak ve şimdiki gibi sürüp giderse evrensel bir felaketin tehdidini çok yakında duyumsayacağız. Tehlike, bilimsel-teknolojik-endüstriyel uygarlığın kontrol edilemeyen boyutlarından kaynaklanmaktadır. Bütünsel bir yıkım tehlikesi bilimsel yüksek teknolojinin yalnız başarısının büyüklüğünden ya da performansının eksikliğinden ortaya çıkmamaktadır. Temelde başarı iki alandadır: Ekonomi ve Biyoloji. Küresel ekonomideki ve gen biyoteknolojisindeki önlenemeyen ve kontrol altına alınamayan gelişmeler hepimizin gözleri önünde olmakta.

Çağdaş filozoflardan Hans Jonas bu durum karşısında etiğe "*sorumluluk bilinci*"ni sokar; ona göre "*sorumluluk buyruğu*" günümüz etiğinin odağında bulunmalıdır (*Das Prinzip Verantwortung*). Çünkü insan eyleminin değişime uğratılmış yapısı etik alanda da bir değişikliği gerektirir. Daha önceki bütün etik kavramlar içerikçe yalnızca insan varlıkları arasındaki ilişkileri yansıtmaktaydılar. İnsan eylemlerinin iyi ve kötü yanları ya burada ve şimdinin kısa vadeli anlayışı içinde ya da aracısız, önceden görülebilir gelecek içinde bir karara bağlanıyordu. Kimse kendi iyi niyetli, iyi düşünülmüş ve iyi yapılmış eyleminin daha sonraki öngörülmemiş ve niyet edilmemiş sonuçlarından sorumlu tutulmuyordu. O dönemler, insanın kaba gücünün kısa kolunun, öngörülebilir ve öndeyide bulunan bilginin uzun kolunu gereksinmediği dönemlerdi. Bu anlayışların hepsi bugün kararlı bir biçimde değişti.

Modern ve çağdaş yüksek teknoloji daha önceki etik çerçevesi içinde hiç bulunmayan bu tür yeni, alışılmamış eylemleri, tuhaf konuları ve sonuçları ortaya çıkarttı. Böylece daha önce hiç düşünülmemiş, hayal bile edilmemiş olan sorumluluğun yeni bir boyutu etik üzerinde gücünü gösterdi. Gerçekten de daha önceki hiçbir etik öğretisi, insan yaşamının ve uzak geleceğinin küresel koşullarını, hatta insan ırkının varoluş sorunsalını göz önünde bulundurmamak zorunluluğunu duyumsamadı. Şimdi "*sorumluluk*" konusu ele alınması gereken bir iş ve talep olarak ortaya çıkmış, hakların ve görevlerin yeni bir kavranışı doğmuştur. Oysa daha önceki etik ve metafizik bu konuların ne ilkelerini ne de hazır bir öğretisini ortaya koymuştur.

Immanuel Kant, ünlü kategorik buyruğunda, "*Öyle davran ki eyleminin maksimini (genel geçer kuralını) evrensel yasanın ilkesi olarak isteyebilesin*" diyordu. Bu argümana göre, **Kant'ın** döneminde, insanlığın bir sona varabileceği düşüncesinde kendi içinde bir çelişme yoktu; dolayısıyla da şimdiki ve onu izleyen kuşakların mutluluğunun daha sonra gelenlerin mutsuzluğuyla ya da varolmayışlarıyla satın alınabileceği düşüncesinde de bir çelişme yoktu. İmdi yeni bir tip insan eylemine yanıt verecek ve işlemiyle yeni tip bir etki yaratacak bir buyruk şöyle olabilirdi: "*Öyle davran ki eyleminin etkileri halis insan yaşamının sürekliliğiyle uyuşabilsin.*" ya da daha basitçe: "*İnsanlığın yeryüzünde belirsiz sürmesini sağlayan koşullarla uzlaşma .*" ya da yeniden olumlu bir biçimde: "*Şimdiki seçimlerinin içine istediğin konular arasına insanın gelecekteki bütünlüğünü de kat.*" Bu yeni "*Sorumluluk Buyruğu*"nu yerine getirmek için bilimsel bir fütüroloji gerekmektedir. **Hans Jonas**'a göre. burada İmgesel bir "*korku*

höristiği" bize neye sınırsız sarılabileceğimizi ve neden sakınabileceğimizi söylemelidir. Bu noktada kıyametin kehaneti, mutluluğun kehaneti üzerinde bir önceliğe sahip olmalı. İnsanlığın nasıl intihar etmeye hakkı yoksa, insanın varoluşu da şansa bırakılmamalıdır ve kumara sürülmemelidir. Demek ki insanlığın varoluşunu sürdürmesi koşulu yeni bir etik anlayışın ve düzenin ilk buyruğudur. **Hans Jonas**, "*Sorumluluk Buyruğu*"nın pratik olarak içerdiklerini dile getirirken geleceğin , yarının dünyasını korumak için gerekli olan bazı geleneksel değerleri de devreye sokar ; biraz eski moda bir yaklaşımla iyi gelenek , görenek ve alışkanlıkları betimler. Bu değerler arasında özel yaşamın korunması , bir erdem olarak utanmaya yeniden önem verilmesi, sağlıklı yaşama kurallarına uyulması ile esirgeme ve acıma görevi, sorumluluğumuzun dışavurumu olarak korkunun canlı tutulması, niyetlerimizin her zaman alçak gönüllü olması, tüketim gereksinimlerimizde kendi kendimizi sınırlama (tutumluluk) (frugalite). sakıncılılık (itidal;temperence) ve ölçülülük(moderation) gibi değerler yer almaktadır. Yaşamımızı yönlendiren temel bir ilke olarak "uyanıklık"a (caution) özel bir vurguda bulunan **Hans Jonas** "*Dün'ün dünyası*"nın bütün bu değerlerinin "*Yarın'ın dünyası*"nu korumak ve saklamak anlamına geldiğini söyler. "*Yarın'ın dünyasını* koruma, ona göre bütün değerlerin en üstünüdür. Bu bağlamda bilim adamının sorumluluğu sorununu tartışmaya açan ve doğa bilimlerinin bazı araştırma alanlarında kendi kendilerini sınırlamalarını, insanlığın yararına olacağına inandıkları konularda kendilerini sansür etmeleri için yöntemler geliştirmeleri gerektiğini vurgulayan filozof, "*Bilim sınırsız bir özgürlüğü kaldırabilir mi ?*" sorusunu sorar.

İçinde yaşadığımız teknolojik çağda geleceğin yeni bir evrensel sorumluluk etiğini kurmak kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmiştir. Gelecek hepimizin sorunu olmalıdır ; arkamızdan gelen kuşaklar da dahil olmak üzere bizler de yaşamımızın geri kalan kısmını orada geçirecek çünkü. Şimdi evrensel etiğin şu temel ilkelerini sıralayabiliriz : *"Öyle davran ki, bu davranışının yarattığı sonuçlar dünyadaki gerçek insan yaşamının sürekliliğiyle uyumlu olsun ; ya da negatif bir ifadeyle : Öyle davran ki, bu davranışının yarattığı sonuçlar, gelecekte var olacak bu tarzdaki bir yaşama olasılığını ortadan kaldırmassın ; ya da basit bir ifadeyle : İnsanlığın dünya üzerinde sonsuza değin varlığını sürdürmesinin koşullarını tehlikeye sokma ; ya da pozitif bir ifadeyle : Günümüzde yapacağın seçimde, insanın gelecekte, geçmişten sorumlu olmamasını sağlamak hedeflerinden biri olsun."* Bu evrensel etiğin odağında ekonomi etiğinin yer alması doğaldır. Çünkü ekonomi etiği evrensel etiğin en temel ögesidir. Onun ilkelerine bakacak olursak en başta emeğin gerçek değerine kavuşturulması gelir. Serbest rekabetin yerine de güdümlü rekabet geçecektir. Serbest pazar, sosyal ve ortak pazarla yer değiştirince, herkes bir kişi için ve bir kişi de herkes için üretim ve paylaşımı gözetecektir. Çünkü insanın yarattığı en büyük değer üretim ve paylaşımdır. Yeni dünya düzeninde bu değerler öne çıkmazsa küresel sorunlar sürüp gidecek ve insanlık ailesi huzur ve mutluluğa kavuşamayacaktır. Bu bilince başta yöneticiler olmak üzere toplumun her kesimi sahip oluncaya değin, dünyamızdaki tedirginlikler ve savaşımalar sürecektir. İnsanlığın en büyük iki düşmanı olan cehalet ve fakirlik, ekonominin akılcı biçimde kullanılmasıyla önlenabilir. Tarihte en çok kan dökülmesine neden

olan din savaşlarının temelinde de ekonomik sorunlar yatmaktadır. Ben ve öteki ayırımından vazgeçilmedikçe, bunların ayrılamaz birlikteliği kabul edilmedikçe özlenen beklentiler gerçekleşmeyecektir. Her kesimin eşit olarak alındığı kültürler arası gerçek bir diyalog temelinde kurulan böyle bir etiğin ilk motto'su "*Audi alterem partem*" olacaktır. İlk adım başkasını dinleme ve anlamaya çalışma olunca arkasından öteki adımlar da gelecektir. Karşılıklı hoşgörü ve bağışlama ise sürekli barışın ilk aşaması sayılabilir. Bensiz senin, sensiz benin olanaksızlığının bilincine varılması durumunda ise artık paylaşma kültürünün yaygınlaştırılması devreye sokulacaktır. Üretim ve dağıtımdaki dengenin sağlanması ise ancak, bizi mutluluğa götüren yolun başkalarının mutluluğundan geçmekte olduğu bilincine vardığımız zaman gerçekleşecektir. Her şeyin insan için değil , bu dünya için ve bu dünyada var olduğunu bilirse "*total insanı*" da o zaman yaratabiliriz. Total insanın amacı erdemleri sayesinde ulaşacağı özgürlük ve mutluluktur ; bu da sorumluluk bilinciyle gerçekleşir. **Paul Feyerabend**'in (*Against Method*) dediği gibi, "*Sorumluluk , alternatiflerden haberdar olanlar için söz konusudur.* " İşte bütün bu öne sürülenler unutulmamalıdır ki ancak ekonomi etiğinin araç değerler (Moral) alanından amaç değerler (Ethik) alanına yükseldiği zaman gerçekleşebilecektir.